

Reportatge

El món té colors fosfores- cents

*Reflexió sobre els
llibres de coneixements
il·lustrats amb art*

Anna Castagnoli, escriptora i il·lustradora

Traducció de l'italià de Bernat Cormand

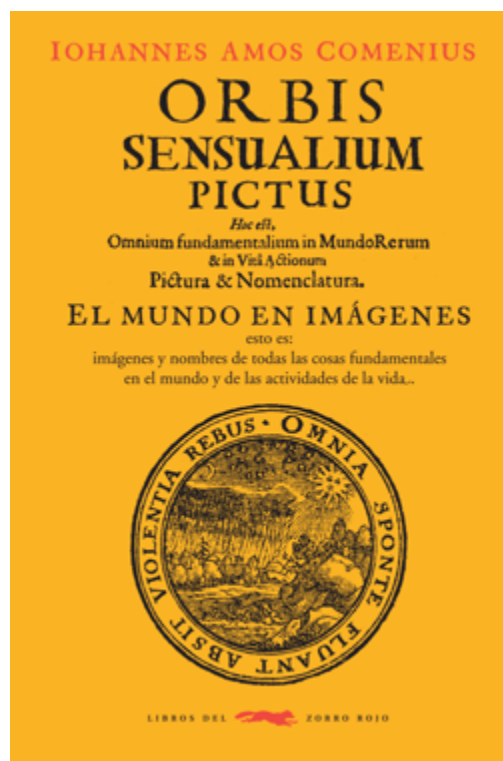

Els llibres de coneixements o *informatius* són obres il·lustrades que expliquen als infants com està fet, com funciona i quina història té el nostre món. La frontera que separa aquests llibres dels altres també il·lustrats no sempre és clara: massa bonics per ocupar les aules de les escoles i massa científics per ser tan sols per divertir-se. Costa trobar-los un lloc concret.

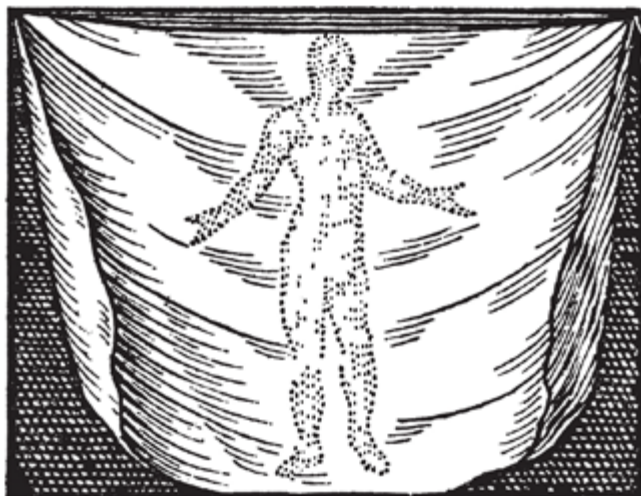
Per entendre'ls millor, està bé reflexionar un moment sobre per què hi ha il·lustracions als llibres. Proveu de fotografiar un animal i feu l'exercici d'escriure allò que veieu, amb tot detall. Per exemple, la fotografia d'un lloro: el nombre exacte de plomes que hi veieu, els matisos delicats dels colors (tots!), la mida de l'animal, la posició del cap sobre el cos, la complexitat dels reflexos de llum del seu ull vitri, les arrugues de les potes... Necessitareu moltes pàgines! De fet, una imatge té un poder descriptiu molt potent i ràpid que la paraula no té. La paraula en té d'altres; pot explicar tot allò que no veiem en la imatge: per exemple, la història de les migracions dels lloros. En els llibres científics o de naturalesa, des de l'antiguitat, text i imatge s'han ajudat mútuament per unir les seves respectives capacitats. Quan la infantesa es va convertir en un subjecte social, gràcies a la primera campanya gran d'alfabetització, cap a la meitat del 1500, ens vam adonar de com les imatges podien no sols ajudar l'infant a aprendre a llegir, sinó també atreure'l i seduir-lo, fent que la lectura fos més plaent. D'Erasme de Rotterdam a Fénelon, de Pestalozzi a Freinet, fins a Montessori, tots els grans pedagogs han estat d'acord a dir que si el nen es diverteix, si les imatges i les paraules que vehiculen la informació són atractives, gràficament elegants i boniques, el petit lector n'aprendrà més de pressa i d'una manera més duradora.

«Cal oferir llibres ben enquadernats, daurats fins i tot en el llom, amb imatges boniques i personatges ben elaborats. Tot el que incita a la imaginació facilita l'estudi: cal recomanar i seleccionar llibres plens d'històries breus i meravelloses», escrivia Fénelon el 1687, en el seu *Traité de l'éducation des filles*.¹

En l'*Orbis sensualium pictus*, de Comenius (Nuremberg, 1658, reeditat fa poc en castellà i llatí per Libros del Zorro Rojo, amb una edició elegant), que ...

Orbis sensualium pictus (Libros del Zorro Rojo).

... molts consideren el primer llibre infantil de la història de la il·lustració, hi trobem els noms de moltes coses (bens, insectes, ocells salvatges i domèstics, barques, oficis, cases, màquines, vestits, arts, tradicions, planetes...) al costat de la seva il·lustració. No obstant la dificultat tècnica del gravat a la fusta, que obliga a fer un traç gruixut i rígid (era l'única tècnica per reproduir imatges coneguda a l'època), s'intueix que l'il·lustrador, Paulo Kreutzberger, va intentar reproduir les coses d'una manera realista, per ser fidel a les paraules i per oferir a l'infant una imatge objectiva del món. (És interessant observar com il·lustra la paraula *ànima*: des del moment que no n'existeix una imatge objectiva, la dibuixa com una silueta d'ésser humà, però per representar-la més transparent i lleugera usa uns punts en lloc de la línia de contorn.) En les imatges, les proporcions dels objectes respecten les de la realitat, les escenes tenen una perspectiva central —més o menys correcta—, com ensenyava la tradició renaixentista, i hi ha intents d'utilitzar ombres i clarobscur.

El «realisme» pictòric sempre ha acompanyat els llibres informatius i científics, perquè si hem de descriure les coses tal com són està bé fer dibuixos que se'ls assemblin com més millor. Però cal constatar que també en les obres de ficció infantils publicades després de l'*Orbis pictus*, en què les històries són fruit de la pura invenció literària, el realisme pictòric també acompanyava, a pler, els textos.

L'experimentació de les avantguardes artístiques, per exemple, no ha entrat gairebé mai als llibres per a infants. La idea compartida per molta gent és que el nen necessita imatges simples, realistes, amb colors versemblants, per entendre què representen, una idea

“ La idea compartida per molta gent és que el nen necessita imatges simples, realistes, amb colors versemblants, per entendre què representen, una idea poc fonamentada científicament i molt allunyada de les primeres expressions gràfiques que fan els infants del món. ”

poc fonamentada científicament i molt allunyada de les primeres expressions gràfiques que fan els infants del món. No és fins als últims anys que l'experimentació pictòrica ha pogut entrar a les pàgines dels llibres infantils. Potser perquè es pensa que els nens d'avui ja estan saturats de realitat, gràcies (o no) a la televisió i a internet? Aquesta experimentació, però, es troba en els textos de ficció, i només en comptades ocasions en els de coneixements.

Proveu de fer un buidatge del fons de la majoria de les editorials infantils, fins i tot el dels editors més innovadors: us adonareu que la fantasia en el dibuix, l'experimentació o la distorsió lliure de la perspectiva central abandonen dràsticament les pàgines dels llibres informatius per prendre de seguida la forma, una mica antiquada, del realisme didàctic: clarobscur, una perspectiva central, colors apagats, flors i dinosaures que sembla que hagin sortit d'un fullet sobre el paradís dels testimonis de Jehovà (també il·lustrat de manera realista, però per raons de propaganda i no científiques).

La pregunta que ens fem és la següent: per què i des de quan s'ha inculcat a la nostra cultura la idea que la realitat ha de ser avorrida? L'herència del pensament il·luminista, que ens ha educat segons una divisió rígida entre ciència i fantasia, podria quedar atenuada sense risc de caure en la confusió d'una postveritat? I quina imatge tindrem del món quan, d'aquí a uns anys, la realitat virtual formi part de la nostra realitat?

Avui, els descobriments de la física quàntica, la misteriosa matèria obscura que descobrim que habita el nostre planeta, els projectes de vacances a Mart o les revolucions digitals estan obrint la porta a una nova manera d'entendre la realitat.

El CERN (Organització Europea per a la Recerca Nuclear) de Ginebra organitza cada any un concurs obert per als artistes: els científics necessiten que l'art els ajudi a visualitzar allò que estan descobrint, que per a ells mateixos és sorprenent. L'artista seleccionat, doncs, elabora una peça artística a partir de l'exploració dels misteris de la ciència i crea, així, un lligam entre dos mons aparentment diferents.

Fa pocs anys que, per part d'alguns editors, hi ha una tendència a l'experimentació gràfica a través dels llibres informatius; un fet marginal, malauradament, perquè encara hi ha massa obres divulgatives d'estil clàssic. Parlem de llibres gràficament atractius, artísticament refinats i científicament exactes. (Donem les gràcies especialment a les mestres que els porten a les aules i als pares i les mares que pensen que els infants també poden aprendre amb la fantasia.) Només en citem alguns:

Cá dentro, guia para descobrir o cérebro, de l'editorial portuguesa Planeta Tangerina, és una guia sobre el funcionament del nostre cervell, i és per a infants. Per construir-ne el contingut crític, l'equip editorial s'ha servit de l'assessorament d'un doctor en neurologia, dos neurocientífics, dos filòsofs i un neuropsicòleg. El text està científicament documentat. Les il·lustracions, en canvi, són divertides, gracioses, plenes de misteri en l'acostament incongruent entre la paraula, el tractament de la tin-

ta i el *collage*. A la introducció, els autors ens recorden que allò que sabem del cervell és semblant a les terres desconegudes que els exploradors han colonitzat a poc a poc: «I és així, una mica a cegues, que ens dirigim cap a l'infinit.»² A aquest volum el segueixen dos títols més (*Um ano inteiro* i *Lá fora*), dedicats al descobriment de la naturalesa, que ofereixen al nen barreges increïbles d'estils diferents: fotografia, *collage*, incursions gràfiques i siluetes subtils (avui sabem que la silueta d'una figura és suficient perquè un infant i alguns primats reconguin una forma).³

...

Cá dentro (Planeta Tangerina).

Pàgina doble de *Cá dentro*.

... I també parla de viatges l'últim llibre de coneixements d'aquest editor: *Atlas das viagens e dos exploradores*. Les il·lustracions, que recorden l'arc iris cromàtic dels quadres de David Hockney, ens enlluernen amb les seves muntanyes i valls surrealistes i ens recorden l'emoció que devien experimentar aquests exploradors en descobrir llocs nous.

Pàgina doble d'*Atlas das viagens e dos exploradores* (Planeta Tangerina).

Potser aquesta és la diferència, em pregunto, entre un llibre de text i un d'informatiu: el primer fa veure que sap què és i com funciona el món, i ho ensenya a l'infant; el segon et convida a un viatge pel coneixement sense un objectiu concret, sinó tan sols pel simple plaer de viatjar amb el lector cap a illes desconegudes, amb l'ajuda, per no perdre el rumb, d'allò que ja es coneix.

El cielo imaginado, de Pablo A. Mastro i Ana Suárez, explica com diverses poblacions, en llocs diferents de la Terra, han imaginat i descrit el cel. Les il·lustracions, poètiques, queden lluny de la realitat, com les estrelles mateixes.

Escolto el món afronta el tema dels sons i de la nostra oïda. El text, breu i poètic, introdueix tots els àmbits en els quals el nen pot escoltar els diversos sons, naturals i artificials. A la part alta de la pàgina, en petits requadres i en un cos de lletra més petit, trobem la informació científica de l'oïda i dels sons. O sigui que hi ha dos nivells de text, de cossos diferents, i un concert de colors que simbolitzen els sons. En algunes pàgines, les il·lustracions són abstractes. Com poden les formes abstractes representar les coses que ens envolten?

El pintor Vassili Kandinski va teoritzar que a cada nota musical li correspon un color. Els estudis més recents sobre el cervell confirmen el que ell

intuïa: la nostra manera de percebre el món, fins i tot les imatges, és sintètica. Proveu de fer l'experiment: quin color té un la?, quin color té un do? Cap il·lustració clàssica amb un personatge que toqui algun instrument musical hauria representat tan bé la idea de la música com la representen els seus quadres gairebé abstractes. Kandinski va abandonar la pintura figurativa per començar a pintar

Pàgina doble d'*El cielo imaginado* (A Buen Paso).

Pàgina doble d'*Escolto el món* (Zahorí Books).

d'una manera abstracta després d'haver llegit en un diari que la científica Marie Curie havia descobert els àtoms d'urani. En aquella època, es descobria que el món no era com sempre s'havia percebut, sòlid i concret: era diferent, eren àtoms invisibles pul-lulant. L'art havia de buscar noves formes expres-

“ Les imatges poden ser versemblants científicament i poètiques al mateix temps; també poder ser gràfiques, experimentals, tenir colors irreal, sense trair l'exactitud d'una transmissió del saber científic i històric. ”

sives per representar-lo, per il·lustrar-lo. Un segle després d'aquestes revolucions científiques i artístiques, per què l'experimentació en els àlbums de coneixements per a infants continua sent escassa? Per què un realisme descolorit, rígid i lleig continua acompanyant alguns textos?

Per concloure: hi ha maneres diferents de descriure el món. El text i les imatges poden complementar-se, solapar-se, avançar-se, competir perquè diuen coses diferents, i les imatges poden ser versemblants científicament i poètiques al mateix temps; també poden ser gràfiques, experimentals, tenir colors irreal, sense trair l'exactitud d'una transmissió del saber científic i històric. Contràriament, als llibres de text, en què fa la impressió que qui escriu ho sap tot, en què les imatges no tenen cap emoció artística, cal preguntar-se si hi ha alguna cosa que tingui a veure realment amb el nostre món iridescent. •

1. FÉNELON, François. *Traité de l'éducation des filles*. París: Pierre Aubouin, Pierre Emery & Charles Clousier, 1687.
2. «Dentro da mochila trazíamos apenas a curiosidade e motivação necessárias para encontrar algumas respostas e foi por isso um pouco às cegas, em direção ao infinito.» *Cá dentro, guia para descobrir o cérebro* (Planeta Tangerina).
3. DEHAENE, Stanislas. *Neurones de la lecture*. París: Odile Jacob, 2007.

Bibliografia

- MASTRO, Pablo A.; SUÁREZ, Ana. *El cielo imaginado*. Matarró: A Buen Paso, 2018.
- MINHÓS MARTINS, Isabel; CARVALHO, Bernardo. *Um Ano Inteiro. Almanaque da Natureza*. Carcavelos: Planeta Tangerina, 2015.
- . *Atlas das viagens e dos exploradores*. Carcavelos: Planeta Tangerina, 2018.
- MINHÓS MARTINS, Isabel; PEDROSA, Maria Manuel; MATOSO, Madalena. *Cá dentro, guia para descobrir o cérebro*. Carcavelos: Planeta Tangerina, 2017.
- PEIXE DIAS, Maria Ana; TEIXEIRA DO ROSÁRIO, Inês; CARVALHO, Bernardo. *Lá fora*. Carcavelos: Planeta Tangerina, 2014.
- COMENIUS, Iohannes Amos; KREUTZBERGER, Paulo. *Orbis sensualium pictus. El mundo en imágenes*. Barcelona: Libros del Zorro Rojo, 2017.
- ROMANYSHYN, Romana; LESIV, Andriy. *Escolto el món*. Barcelona: Zahorí Books, 2018.